

Bağdat Dil Ekolü ve Önde Gelen Dilcilerine Ait Bazı Görüşler: Analitik Bir Yaklaşım

Some Views on the Baghdad Language School and Its Prominent Linguists: Analytical Approach

Mustafa KESKİN¹

¹Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagati Ana Bilim Dalı, Gaziantep, Türkiye

ORCID: M.K. 0000-0002-8508-3479

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Mustafa Keskin (Doç. Dr.),

Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagati Ana Bilim Dalı, Gaziantep, Türkiye
E-posta: mustafakeskinhoca@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 01.04.2024

Revizyon Talebi/Revision Requested:
16.07.2024

Son Revizyon/Last Revision Received:
17.07.2024

Kabul/Accepted: 20.07.2024

Atıf/Citation: Keskin, Mustafa. "Some Views on the Baghdad Language School and Its Prominent Linguists: Analytical Approach." *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies* 45 (2024), 389-407.
<https://doi.org/10.26650/jos.1463038>

ÖZ

Kur'an'ı Kerim'in yanlış okunmasını önlemek ve doğru olmayan anlaşımaların önüne geçmek amacıyla ortaya çıkan Arap dili grameri, Arapça bir metnin belli kaide ve kurallar çerçevesinde doğru okunmasını hedeflemiştir. Bu kapsamdaki ilk sistemli çalışmalar, Basra'da başlayıp daha sonra sırasıyla; Kûfe, Bağdat, Endülüs ve Mısır dil ekollerıyla devam etmiştir. Bu çerçevede dilbilimsel alana dair farklı bakış açısı getiren çalışmalar yaparak Bağdat'a yerleşen Basralı ve Kûfeli bazı dilciler, temelde bu iki ekolün görüşleri arasında tercih yaparak harmanlama yapmıştır. Yanı sıra kendilerine özgü bazı bakış açılarını da ortaya koyarak Bağdat dil ekolünü oluşturmuşlardır. Bu makalede, Bağdat dil ekolü ve bu ekole mensup bazı önde gelen dilcilerin görüşleri ele alınmıştır. Bu kapsamda Arap dili gramerinin ortaya çıkışı ve oluşum sürecine dair temel bilgilerin verildiği bir giriş ile başlanmıştır. Sonrasında Basra ve Kûfe dil ekollerinden sonra tesis edilen Bağdat dil ekolünün oluşum süreci, Bağdat dil ekolünün temel yaklaşımları ve bu ekolün temel özellikleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bununla beraber, Bağdat ekolünün oluşumuna öncülük eden, Ahfeş el-Evsat, İbn Keysân, Ebu Ali el-Fârisî ve İbn Cinnî gibi önde gelen önemli dilcilerin hayatları ve eserleri hakkında kısa bilgiler verilmiş ve kendilerinden önceki dilcilerden farklı dilsel görüşleri analitik bir yaklaşımla ele alınarak aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Nahiv, Bağdat, Ekol, Analitik

ABSTRACT

Arabic grammar emerged with the objective of preventing the incorrect recitation of the Qur'an and averting misunderstandings by attempting to read an Arabic text correctly within the framework of certain rules and principles. Originating in Basra, systematic studies were sequentially conducted in Kufa, Baghdad, Andalusia, and Egypt. Within this framework, some linguists from Basra and Kufa who settled in Baghdad by carrying out studies that brought different perspectives on the linguistic field basically made a choice between the views of these two schools and blended them while also introducing their own perspectives, thus forming the Baghdad School of Arabic Grammar. This article discusses the Baghdad language school and the prominent linguists in it. The introduction provides fundamental information about the emergence and formation of Arabic grammar. Subsequently, it elucidates the formation

process of the Baghdad School of Arabic Grammar following the Basra and Kufa linguistic schools, outlining its fundamental approaches and characteristics. Additionally, it provides brief information about the lives and works of influential linguists who pioneered the formation of the Baghdad School, such as Ahfesh al-Awset, Ibn Qaysan, Abu Ali al-Farisi and Ibn Jinni, and their different linguistic views from previous linguists were discussed with an analytical approach.

Keywords: Arabic Language, Nahiv, Baghdad, School, Analytical

EXTENDED ABSTRACT

The fact that the first addressees of Islam were Arabs and that the Holy Quran was transmitted in Arabic increased the importance of this language. In this context, Arabic preserved its originality during the first period of Islam, but the spread of Islam to large areas and the adoption of different nations into this religion caused an increase in incorrect usage (lahn) of the language. To prevent these mistakes and ensure the correct pronunciation of the Holy Quran, it became necessary to determine and record the grammatical rules of the Arabic language. Grammar studies emerging within this framework have turned into language schools during the historical process. The first school created in this context is the Basra language school. Later, some linguists came together in the city of Kufa, and the linguistic studies they put forward using different approaches were called the Kufa school. Linguists from Baghdad, Andalusia, and Egypt who came after the members of these two schools introduced new approaches by focusing on these two previously established schools. The new linguistic approaches developed by these linguists are referred to as Baghdad, Andalusian, and Egyptian language schools, depending on their location. In this study, the Baghdad language school, which has ranked third chronologically in Arabic language studies, and the opinions of some leading linguists belonging to this school are discussed. In this context, it began with an introduction in which basic information about the emergence of Arabic grammar and the formation process of language schools was provided. Afterwards, the following information is given about the formation process of the Baghdad language school, which was established after the Basra and Kufa language schools; the basic approaches of the Baghdad language school; and the basic features of this school; After the city of Baghdad was made the capital of the Abbasid State, it quickly became the center of scientific studies as well as cultural activities. One of the important features of the city is that it brought together linguists from Basra and Kufa. Although it is not as advanced as the cities of Basra and Kufa in terms of grammar studies, they have begun to gain great importance with the new grammar methods introduced by the linguists who settled here. With this new method, the linguists residing here integrated the views of the Basra and Kufa schools on certain issues and undertook a conciliatory mission by making choices between the views of both schools on certain issues. Thus, the Baghdad school made a choice between the views of the Basra and Kufa linguists, who presented different views and partly created a new language school based on their work. It is possible to summarize

the basic approaches of this school as follows; 1-Sema; Baghdad linguists accepted all the different Arabic dialects as *ijtihad*. 2-Qiyas; The Baghdad school neither ignored rare uses, like the Basra school, nor fully accepted them, like the Kufa school, in terms of their ability to form the basis of *qiyas*. They adopted a middle path between the views of both schools and accepted rare uses by dividing them into three parts. 3-Shaz recitations; Baghdad linguists stated that if these are supported by narrations, they can be accepted and used as evidence. 4-Istishhad with hadiths; They accepted that the form of expression in the hadiths could be *ijtihad* and that many rules were built based on this usage. 5- Istishhad with Arabic poetry; Baghdad linguists, unlike Basra and Kufa linguists, stated that third and fourth layer poems could also be evidence for grammar. In addition, in this study, some important names that pioneered the formation of the Baghdad school were mentioned, and some of their approaches were conveyed. The names discussed in this context are:

1- Ahfeş el-Avset, whose real name was Saîd b. Mes'ade el-Belhî, known as el-Ahfeş el-Evsat, completed his scientific education under the guidance of important scholars of Basra, especially Sîbeveyhi, the founder of the Basra language school. Some of Ahfesh's views on Arabic grammar are as follows: He departed from the strict understanding of the *qiyas* of the Basrans and accepted that *qiyas* could be made into the flexible *qiyas* of the Kulans, which allowed for the application of *qiyas* to non-fusha poetry and usages in the Arabic language, along with fusha poetry. He expressed that in a verb sentence where the direct object (*maf'ul bihi*) is present, another element outside it can serve as the *nabi fa'il*. He acknowledged the possibility of *meulen bidi* to pass between *muzak* and *muzafûn lathi*. He stated that 'atf can be made on a major *zamir*. He affirmed the permissibility of inserting *zamiru'l-fasl* between *hal* and *nuchal*. He permitted the introduction of the particle *من/min* in affirmative sentences. He mentioned that the presence of the particle *إنّ/inne* ending with *ما/ma*, known as *huruf-i müşebbeh bi'l fi'l* (letters that resemble verbs), does not hinder the function of these letters.

2- Ibn Laysan, a person endowed with sharp intellect and strong reasoning abilities, expressed several views, some of which can be summarized as follows: He claimed that two-digit numbers like *إثنان و إثنان* are *meuni* numbers, similar to numbers between eleven and nineteen. He stated that in the pronouns *هو-هي*, the root of the pronoun is solely the letter *ه/ha*, while the letters *الواو/ya-vav* are *zaid* (additional) letters. He mentioned that it is permissible to present the *hal* to the *macrur nuchal*. He believed that in the sentence *ما قام زيدٌ ولكنْ عمرو*, the particle *و/vav* serves as a 'atf particle, while the particle *لكنْ/lakin* serves as an *ibtida'* particle.

3-Ebu Ali el-Fârisî received his education from the grammar scholar Ibnu's-Serrâc in Baghdad. Some of the views of al-Fârisî, who later went to Mosul and continued his scientific studies, regarding Arabic grammar are as follows: In contrast to the opinions of Sibawayh and the Basra school regarding the phrase *كلمت محمداً أو علياً*, where *ما'tuf* of *علياً* is considered *amil* of *ما'tuf aleyhi*, according to some scholars, al-Farisi adopted the view that after the 'atf particle, another *mazur verb* *كلمت* functions as *amil*. Fârisî accepted that the word could

consist of a letter and a noun. Luzari argued that the verb in the present tense (muzari) can indicate both the present and the future metaphorically without adding any preposition to the beginning of the verb. Concerning the i'rab of asma al-hamsa, he asserted that these nouns are mu'rab with letters added to their ends.

4-Ibn Cinnî took grammar lessons from his teacher Ebû Ali el-Fârisî at a young age and established scientific circles with his teacher in many towns for many years. Some grammatical views specific to Ibn Cinni are as follows: He predicted that if khazar is an zarf, its muteallıq can be mentioned. Contrary to Basra linguists, Ibn Cinni states that Mubteda and intima together are amil in haber. He accepted that the preposition “la”, which fulfills the action of Lease, is used in ma'rifes and bakras. At the end of the study, the following conclusions were reached: The representatives of this language school mostly used the eclectic/preference method and re-evaluated previous studies with a scientific approach. While linguists from Basra and Kufa revealed their linguistic approaches by choosing among available raw data, linguists from the Baghdad language school produced information using the eclectic method for the first time in the history of linguistic studies. Thus, linguists from Baghdad, while re-evaluating the raw data at hand, evaluated the opinions and comments of linguists from Basra and Kufa and made a choice between them within the framework of scientific criteria. This method is important in terms of the use of scientific methods within the scope of linguistic studies. In this context, scientific approaches such as qiyas, sema, eclecticism, deduction, and induction have been applied to linguistics. Another conclusion reached in this study is that Baghdad linguists generally handle language rules with a flexible approach.

Giriş

Arap toplumu tarih boyunca fesahat ve belagate düşkün bir millet olarak bilinip, bu çerçevede dillerini çok iyi kullanmışlardır. Bu hususta özellikle bedevi Arapların lehçeleri, gramer açısından son derece önemli ve kullanımı düzgün ve özgün addedilmiştir. İslâm'ın ilk muhataplarının Arap olması ve Kur'an-ı Kerim'in Arapça indirilmesi, bu dilin ehemmiyetini daha da arttırmıştır. İslâm'ın ilk zamanlarında Arapça özgünlüğünü korumuş, fakat İslâm'ın geniş topraklara yayılması ve farklı milletlerin İslâm'ı kabul etmiş olması, dilde hatalı kullanımların (lahn) artmasına neden olmuş ve böylece Arapça özgünlüğünden uzaklaşmaya başlamıştır. Örneğin; Hz. Ömer'e (ö. 23/644) yazılan bir mektupta مِنْ أَبِي مُوسَى yerine مِنْ أَبِي مُوسَى şeklinde hata (lahn) yapılmış, bunun üzerine Hz. Ömer kâtibin kırbaçlatılmasını istemiştir. Yine Hz. Ömer ok atış talimi yapan bir topluluğun yanından geçerken, atışlarının isabetsiz olduğunu görmüş ve onlara “*kötü ok atıyorsunuz*” demiş, onlarda kendisine “*Biz yeni öğrenen kişileriz*” anlamında نَحْنُ قَوْمٌ مُتَعَلِّمُونَ yerine نَحْنُ قَوْمٌ مُتَعَلِّمِينَ şeklinde hatalı cevap vermişler, bunun üzerine Hz. Ömer, “*Konuşmanızdaki hatanız, kötü ve isabetsiz atışlarınızdan daha çok beni etkiledi(üzdü)*”.¹ diyerek hatalı okunuşa dikkat çekmiştir. Bu ve benzeri kullanımlar Hz. Peygamber ve dört halife döneminde nadiren vardı. Ancak Arap olmayan milletlerin Müslüman olması ve Araplara karışmaları ile birlikte yaygınlık kazanmıştır.² Bu ve benzeri hataların önüne geçebilmek ve başta Kur'an-ı Kerim'in doğru telaffuzunu sağlamak üzere, Arap dili gramer kurallarının belirlenip, yazıya geçirilmesi zorunlu bir hal almıştı.

Arap Dili gramer kurallarının belirlenmesi ile ilgili rivayetlerde bu çalışmaların, Hz. Ali (ö. 40/661) ve Ebü'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688) ile başladığı nakledilmektedir. Arap diline dair kurallar ilk defa Ebü'l-Esved'in öncülüğünde Irak'ın Basra şehrinde ortaya çıkmıştır. Daha sonra gelen dilciler bu faaliyetleri devam ettirmişlerdir.³ Bu bakımdan Basra şehri İslâm ilim tarihinde Arap dili gramerinin temelini atıldığı merkez olmuştur. Basra'da ed-Düelî'den sonra gramer faaliyetlerini sürdüren önemli simalardan bazıları şunlardır: Abdullah b. Ebî İshâk (ö. 117/735), İsa b. Ömer es-Sekafî (ö. 149/766), Ebu Amr b. el-Ala (ö. 154/771), Yûnus b. Habîb el-Basrî (ö. 182/798), Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 175/791) Ebû Bîşr Sîbeveyh (ö. 180/796), Ebü'l-Abbâs Muhammed el-Müberred (ö. 286/900) gibi pek çok önemli dilciler yetişmiştir. Basra'da adı geçen dilcilerin Arap dili grameri alanında yaptıkları bu çalışmalar, Basra ekolü olarak isimlendirilmiştir.⁴

Basra ekolünü eleştiren ve gramere farklı bir bakış açısı getiren, Kûfe şehrindeki Ebû Ca'fer er-Ruâsî (ö. 187/803), Ali b. Hamza el-Kisâî (ö. 189/805), Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ' (ö. 207/822), Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ Sa'leb (ö. 291/904) gibi dilciler ise, Kûfe ekolü olarak adlandırılan farklı bir ekolü ortaya koymuşlardır. Sonrasında Bağdat, Endülüs ve Mısır dil ekolleri, bu bağlamda ortaya çıkmış dilbilimsel çalışmalardır. Arap dili

1 Ahmed Tantâvî, *Neşetu'n-nahv*, 2. Basım (Kahire: Daru'l Maarif, ts.),12.

2 Şevki Dayf, *el-Medârisun-nahviye*, 7. Basım (Kahire: Daru'l-Maarif, ts.),11; Tantâvî, *Neşetu'n-nahv*,19.

3 Tantâvî, *Neşetu'n-nahv*,35.

4 Tantâvî, *Neşetu'n-nahv*,37-47.

gramerine dair kuralların belirlenme çalışmaları ilk başta Kur'an'ın hatalı okunmasını önlemek ve dolayısıyla yanlış anlaşılmasının önüne geçmek amacıyla ortaya çıkmıştır. Daha sonra Basra ve Kûfe'de dilsel çalışmaların olgunlaşmasıyla daha geniş bir alanı kapsamaya başlamış ve böylece söz konusu faaliyetler, dilbilimsel kriterlerin belirlendiği düzeye yükseltilmiştir.⁵ Bu ekoller sayesinde nahiv ilmi daha sistemli hale getirilmeye gayret edilmiş ve bu çerçevede farklı görüşler ifade edilerek nahiv ilminin incelikleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

1. Bağdat Ekolünün Oluşum Süreci

Bağdat şehri, Abbasi halifesi Ebu Cafer el-Mansur (ö. 158/775) tarafından miladi 766 yılında kurulmuş ve Abbasi Devleti'nin başkenti yapılmıştır. Birçok İslâm âlimi bu yeni kurulan başkente yerleşmiş ve şehir kısa zamanda kültürel faaliyetlerle beraber ilmi çalışmaların da merkezi olmuştur.⁶

Şehri'nin önemli özelliklerinden biri ise; Basralı ve Kûfeli dil bilimcilerini bir araya getirmiş olmasıdır. Gramer çalışmaları bakımından Basra ve Kûfe şehirleri kadar ilerlemiş olmasa da buraya yerleşen dilcilerin, ortaya koymuş oldukları yeni gramer yöntemi ile büyük önem kazanmaya başlamıştır. Burada ikamet eden dilciler takip ettikleri bu yeni yöntemle, bazı konularda Basra ve Kûfe ekollerinin görüşlerini mezc etmiş, bazı konularda ise her iki ekolün görüşleri arasından tercih yaparak, uzlaştırıcı üçüncü bir dil ekolünü oluşturmuşlardır.⁷ Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830) olarak bilinen Basra kökenli dilcinin Bağdat'a gelerek gramer derslerini vermeye başlaması bu duruma zemin hazırlamış ve Bağdat'ta yeni bir ekolün tohumlarını ekilmesine vesile olmuştur.⁸ Ahfeş'in Bağdat'ta ekmiş olduğu gramer tohumunu daha sonra Basra ekolünün temsilcilerinden el-Müberred'in (ö. 285/898) ve Kûfe dil mektebinin önemli simalarından Sa'leb'in (ö. 291/904) Bağdat'ta giderek dilsel çalışmalara başlamaları sonucunda bu iki dilsel çalışmalara vakıf bir zümrenin yetişmesine vesile olmuştur.⁹ Bundan dolayı bu ekolün bazı temsilcileri Basra ekolünü, bazıları Kûfe ekolünü, bazıları ise iki ekolün birleşmesinden oluşan, uzlaştırıcı ekolü tercih etmişlerdir. Bağdat ekolü uzlaştırıcı rolü üstlendiği için bu döneme "*tercih dönemi*" adı verilmiştir.¹⁰

Bağdat ekolü, birbirlerinden farklı görüşleri ortaya koyan Basra ve Kûfe dilcilerinin görüşleri arasından tercihte bulunmuş, kısmen de kendilerine özgü yaklaşımları doğrultusunda ortaya koydukları çalışmalarla uzlaştırıcı bir misyon üstlenmişlerdir. Böylece Basra ve Kûfe dil ekollerinin Arap diline dair çalışmaları kapsamında, ortaya koydukları görüşlerinin tamamını

5 Dayf, *el-Medâri en-nahviye*, 11-12.

6 Mahmûd Hüseyinî, Mahmud, *el-Medresetü'l Bağdadiyye fi tarihi-n nahvi'l-Arabî*, (by. Dâru Ammâr, ts.), 13-14; Salih Zafer Kızıklı, *Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış*, marife dini araştırmalar dergisi, sayı (2013). Sayı, 13 s.134.

7 Dayf, *el-Medâris en-nahviye*, 245; Tantâvî, *Neşetu'n-nahv*, 184.

8 Hüseyinî, *el-Medresetü'l Bağdadiyye*, 75.

9 Hüseyinî, *el-Medresetü'l Bağdadiyye*, 115.

10 Abuzer Sarp, *Arap Grameri Tarihinde Endülüs Ekolü ve İbn Madâ*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyol Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2015, s.20.

kapsayan ve Arap dili çalışmalarında, kıyâs,¹¹ semâ,¹² tercih gibi yöntemleri kullanan yeni bir yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımı benimseyen dilcilerin Bağdat'ta yaşadıkları için, söz konusu dilsel çalışmalara “*Bağdat ekolü*” olarak adlandırılmıştır.¹³

1.1. Bağdat Dil Ekolünün Temel Yaklaşımı

Bağdat ekolüne mensup dilcilerin Basra ve Kûfe ekolleri arasında tercihte bulunarak ortaya koydukları görüşler yanı sıra bazı meselelerde de kendilerine has görüşleri ifade ederek müstakil bir dil ekolünü oluşturmuşlardır. Bağdat ekolünün ilk öğrencileri, *Müberra* ve *Sa'leb* gibi âlimlerden nahiv öğrendikleri için, Basra ve Kûfe ekollerinden kendilerine uygun olan görüşleri benimsemişlerdir. Bazıları Basra ekolünü, bazıları ise Kûfe ekolünü daha çok benimsemiştir. Bu çerçevede Bağdat'ta yaşayan dilciler, Basra ve Kûfe ekollerinin kitaplarını ayrıntılı ve derince inceleyip bazen söz konusu iki ekolden birini tercih etmişler, bazen de bunlardan bağımsız müstakil görüşler ortaya koymuşlardır.¹⁴ Böylece Bağdat ekolü dilcileri ilk başlarda her iki ekol arasında tercih hakkını kullanmışlardır. Daha sonra kendilerine has bir takım görüşler ortaya koyarak müstakil bir dil ekolünü oluşturmuşlardır.¹⁵ Bu çerçevede Bağdat dil ekolünün temel yaklaşımları şunlardır.

1. **Semâ:** Nahiv ilminde, Araplardan duyulan sözlerin nahiv kaidelerinin oluşmasına dayanak sayılmasıdır. Basralılar sadece Kays, Temim, Esed, Hüzeyl gibi farklı toplumlara fazla karışmamış, fasih konuşan kabilelerin lehçelerini delil olarak kabul etmişler.¹⁶ Kûfeli dilciler ise fasih olup olmadığına veya Bedevî Haderî ayırımı yapmadan Araplardan gelen bütün kullanımları kabul etmişlerdir. Bağdat ekolü gramercilerine gelince onlar; kabileleri lehçe yönünden birbirlerinden farklı kabul etse de, istihsad konusunda herhangi bir ayırım yapmayıp, Arap lehçelerinin tamamını delil olarak kabul etmişlerdir.

İbn Cinnî'den (ö. 392/1002) bu konuda şunlar nakledilmiştir; *Her ne kadar aralarında ihtilaf olsa da Arap lehçelerinin tamamı delil sayılır. Mesela; Ma Hicaz lehçesine göre amel ederken, Temim lehçesine göre amel etmemektedir, semâ'a dayanan bu iki lehçeye kıyas yapılması mümkündür. Birine kıyas yapıp diğerini reddetmek doğru değildir.*¹⁷ Görüldüğü gibi Bağdat ekolüne mensup dilciler, Basralıların semâ ilkesine dair sıkı yaklaşımları yerine Kûfeli dilcilerin esnek semâ ilkesini tercih etmişlerdir.

11 Arap dilinde Kıyâs, daha önce var olan bir dilsel uygulamaya, benzer olayları bina ederek bir uygulama birliğini sağlamaktır. Bkz: Muhammed Ali et-Tahânevî, *Mevsû'atu keşşâf istilahati'l funûn ve'l-ulûm*, thk. Ali Dahrûc, 1. Basım (Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1996),971.

12 Arap dilinde Semâ', genel bir kaideye dayanmayan sadece Arap şiiiri ve mesellerinde var olan kullanıma dayanmayı ifade etmektedir. Bkz: Tahânevî, *Mevsû'atu keşşâf istilahati'l funûn ve'l-ulûm*, 971.

13 Dayf, *el-Medâris en-nahviye*, 245; Tantâvî, *Neşetu'n-nahv*,184.

14 Dayf, *el-Medâris en-nahviye*, 245; Tantâvî, *Neşetu'n-nahv*,184.

15 Tantâvî, *Neşetu'n-nahv*,185-186.

16 Abdurrahman es-Seyyid, *Medresetü'l-Basra en-nahviye*, 1. Basım (Kahire: Darü'l Maarif, ts.),228; Muhammed Ali Tahânevî, *Mevsû'atu keşşâf istilahati'l funûn ve'l-ulûm*, 971.

17 Hüseyinî, *el-Medresetü'l-Bağdadiyye*, 128-129.

2. Kıyas: Basralılar, kaideleri Arap keliminde yaygın olan kullanımlar üzerine kıyas edip, nadir ve tek kullanılan örnekler üzerine kıyas yapmamışlardır.¹⁸ Yaygın kullanımlara ters düşen nadir görüşleri ise, ya tevil ederler veya şaz kullanım olarak sayarlar, bazen de lahn ve hata olduğunu iddia ederler. Kûfeliler ise, yaygın kullanım yerine, Arap kelimedeki bir örnek olsa dahi nadir kullanımın tamamı üzerine kıyası kabul etmişlerdir.¹⁹ Bağdatlı dilciler, kıyasa esas teşkil edebilmesi konusunda, nadir kullanımları, ne Basra ekolü gibi görmezden gelmiş, ne de Kûfe ekolü gibi tamamen kabul etmiştir. Onlar, her iki ekolün görüşleri arasında orta bir yolu benimsemiş ve nadir kullanımları üç kısma ayırmışlardır.²⁰

a) Semâî (işitilmeye dayalı) kullanımlar arasında olmayan fakat Arapların konuştuğu bir kullanım. Bu kabilden kullanımları kabul edilip üzerine kıyas yapılabileceğini ifade etmişlerdir.

b) Araplardan işitilmeyip, tek bir kişinin ifade ettiği kullanım Cumhura muhalif olsa dahi hemen reddedilmez, eğer söz konusu kişi başka kullanımlarında fasih ise ve kıyasın kabul ettiği türden ise onun ifade ettiği şaz kullanıma kıyas kabul edilmelidir.

c) Başkasında ne lehinde ne de aleyhinde herhangi bir kullanım olmayan durumlarda ise bir kişiden gelen kullanım; Böyle bir kullanımda sözü söyleyen kişiye bakılır. Eğer fesahat ve belagat sahibi ise sözü üzerine kıyas yapılır, eğer değilse kıyas yapılmayacağını ifade ederken, Bağdat dil ekolü dilcilerinin kıyas ilkesine dair şu örnekleri vermek mümkündür,²¹

a) لَقَدْ رَأَيْتُ عَجَباً مُدُّ أُمْسًا - عَجَائِزًا مِثْلَ السَّعَالِي خُمْسًا *Dün acayip bir şey gördüm. Cadılar gibi beş yaşlı kadını.* ²² Bağdatlı dilcilerden ez-Zeccâcî (ö.339/950) bu şiire binaen, أُمْسٌ/Emse sözcüğünün, fetha üzerine mebni olduğunu ön iddia etmiştir. İbn Hişâm (ö. 761/1360), bunun zayıf görüş olduğunu belirterek şunları kaydetmiştir; Hicaz ehli, bu sözcükten bulunduğunu günün bir önceki gün (dün) kast edildiğinde irabın her üç halinde kesre üzerine mebni olduğunu kabul ettiklerini, Temim kabilesi ise bu zarfın damme ve fetha ile murab olduğunu belirtmiş olduklarını ifade etmiştir.²³ Böylece, ez-Zeccâcî'nin önemli Arap lehçelerinin aksine karar verdikleri bir konuda sadece bir şiirde yer almasına istinaden bu zarfın fetha üzerine mebni olduğunu kabul etmesi Bağdatlı dilcilerinin bu konudaki temel ilkelerine uymadığı anlaşılmaktadır.

b) جَزَى بَنُوهُ أَبَا الْعَيْلَانَ عَنْ كَيْبَرَ - وَحُسْنٌ فِعْلٌ كَمَا يُجْزَى سَيْنَمَارُ *Oğulları Ebu Gaylan'a yaşlılığında yapmış olduğu iyiliğe karşı Sinimmar'a verilen mükâfatı verdiler.* Bu beyitte بَنُوهُ sözcüğüne bitişen zamir, meful konumunda olan, أَبَا الْعَيْلَانَ tamlamasına dönmektedir. Basralı dilciler bu kullanımı şaz olarak kabul edip üzerine kıyas yapılmayacağını ifade etmişlerdir. Bağdat ekolüne mensup dilciler ise, bazı Kûfeli dilcilere tabi olarak söz konusu kullanımı kabul etmiş ve üzerine kıyas yapılabileceğini tercih etmişlerdir. Her ne kadar Bağdat ve Kûfe ekollerinden önemli

18 Abdurrahman es-Seyyid, *Medresetü'l-Basra*, 165; Tahânevî, *Mevsû'atu keşşâf'istilahati'l-funûn ve'l-ulûm*, 971.

19 Dayf, *el-Medâris en-nahviye*, 159.

20 Hüseyinî, *el-Medresetü'l-Bağdadiyye*, 131-132; Cennât Ziyadi, *el-Menhecu'n-nahviyye inde İbn Cinnî min hilali'l-Hasâis*, el-Cumhuriyetü'l-Cezairiye, Risalet Macestr Külliyyetü'l-Adab ve'l-lüga, Cezaire, (2018), s. 8.

21 Hüseyinî, *el-Medresetü'l-Bağdadiyye*, 134-135.

22 İbn Hişâm, Ebü Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Mısrî, *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, 4.Basım (Beyrut: Daru'l kütubi'l-ilmîye, 2004),34-35.

23 İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, 34-35.

şahsiyetler bu kullanımı kabul etseler de kanaatimizce şaz olarak kabul edilmesi daha uygundur. Çünkü kelimada zamirler kullanılırken ilk önce mercii olan ismi zahir zikredilip, daha sonra kelamı uzatmamak için, ismin yerini tutan zamir zikredilir. Eğer ismi zahir zikredilmeden zamir gelirse, merci hakkında okuyucunun zihninde karışıklık oluşabilir, böylece kelamı anlamak zorlaşabilir. Dolayısıyla bu kullanımı şaz kabul etmek daha isabetli olduğu düşünülmektedir. Kaldı ki Araplarda nahiv kurallarına uymayan birçok şiir ve özlü söz vardır. Bu kullanımları şaz kabul edilmezse nahiv kaidelerinin sistematik bir hale getirilme çalışmaları zorlaşacaktır.

c) Bağdat dil ekolünün önde gelenlerinden, Ebu Ali el-Farisî (ö. 377/987) ve Ahfeş el-Evsat, şiirde yer aldığı gerekçesiyle fiili muzariye ال /el takısının gelebileceğini kabul etmişlerdir.

يَقُولُ الْخُنْيَ وَ أَبْغَضُ الْعُجْمَ نَاطِقًا- إِلَى رَبَّنَا صَوْتُ الْجَمَارِ الْبِجْدُوعِ

*Müstehcen şeyleri konuşur(muhatap). Allah katında en kötü söz, kulağı kesik merkebin sözüdür.*²⁴ Ebu Ali el-Farisî ve Ahfeş, şiirde yer alan ال fillindeki ال takısı ile kullanıldığı için, bu kullanıma(sema) kıyas yaparak fiili muzari ال takısı ile kullanılabileceğini ifade etmişlerdir. Basralılar ise bu nadir olan kullanımı kabul etmeyip şaz olarak nitelendirmişler. Arap dilindeki yaygın olan kullanıma göre, ال takısı ismin alameti sayılmaktadır. Bu edatın isme ilhak edilmesi, söz konusu isme başta marifeleştirmeyi kazandırmak üzere bir takım manaları yansıtmaktadır. Mezkûr edatın fiile bitişmesinde ise böyle işlevden bahsetmek söz konusu değildir. Bu nedenle Basra dilcilerinin görüşü daha isabetli olduğu düşünülmektedir.

d) Bağdat dil ekolünün önemli temsilcilerinden ez-Zeccâc, İbn Serrâc (ö. 316/929) ve ez-Zemahşeri (ö. 538/1144) gibi âlimler, لَعَلَّ – لَيْتَ – كَأَنَّ gibi edatlara ما bitiştiği zaman, أَنَّمَا üzerine kıyas ederek bu edatların da amel edeceğini ifade etmişlerdir. Basralılar ise semâ'da yer almadığı gerekçesiyle söz konusu edatlara ما /ma'nın bitişmesi halinde amel etmeyeceklerini iddia etmişler.

Bu konuda da Basralıların görüşü daha isabetli olduğu düşünülmektedir. Zira adı geçen edatlara semâ'da ما /ma'nın bitişmesiyle beraber amel ettiklerine dair bir delil bulunmamaktadır. Bu sebeple amel vermemek daha uygun olduğu kanaati hâsıl olmaktadır.

3. Şaz Kıraatler

Mütevâtir kıraat, tüm nahiv âlimlerinin ittifakla kabul ettiği kıraat şeklidir. Ahad kıraat, senedi sahih olup, meşhur olmayan kıraatlerdir. Şaz kıraat ise, senedi sahih olmayıp meşhur olmayan kıraatlerdir. Basra dil bilginleri şaz kıraatleri delil olarak kabul etmeyip bu okunuşları terk etmişlerdir.²⁵ Kûfeli dilciler tüm kıraatleri delil olarak kabul ederler. Bağdat dil bilimcileri ise ne Basra ne de Kûfe dilcilerinin görüşlerine katılmayıp, her iki ekol arasında orta bir yolu izleyerek, şaz kıraatleri, rivayetler ile desteklenmesi halinde kabul edilip, delil olarak kullanılabileceğini ifade etmişlerdir.²⁶

24 Hüseyinî, *el-Medresetü'l Bağdadiyye*, 135.

25 Assad Alden Yousef, *Arap Nahiv Ekolleri*, Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi, 13/1 (2022),32.

26 Hüseyinî, *el-Medresetü'l Bağdadiyye*, 137-138; Ziyadi, *el-Menhecu-n -nahviyye inde İbn Cinnî min hilali-l-Hasâis*, 9.

4. Hadislerle İstişhad

Basra ve Kûfe dil bilimcilerinde olduğu gibi Bağdatlı dilciler de hadislerin söylemini, ibarenin kullanılış biçimini Arap grameri için önemli kaynaklardan sayıp, birçok kaidenin inşa edilmesinde hadislerden faydalanmışlardır. Örneğin; Bağdat dil bilimcilerinden ez-Zeccaci'ye göre; muhatap için olan emir sığası, emir lâmi ل ile kullanıldığında fiilin sonunun cezm edilmesi gerekir. لَتَخْرُجُ لِتَأْخُذُوا örneğinde olduğu gibi. Bu görüşünü de hadiste yer alan مَصَافِكُمْ لِتَأْخُذُوا cümlesindeki لَتَأْخُذُوا fiilindeki nun'un cezmedilmiş olmasına dayandırmıştır.²⁷

5. Arap Şiiriyle İstişhad

Nahiv âlimleri Arap şairlerini, Cahiliye döneminde doğup vefat edenler Cahiliye dönemi şairleri, Cahiliye döneminde doğup İslam dönemine yetişen Muhadramûn şairleri, İslami dönemde doğup vefat eden İslamiyyun (mutekaddimûn) şairleri ve İslam'ın ilk döneminden sonra yaşamış Muvelledûn (muhtesûn) şairleri olmak üzere dört farklı tabakaya ayırmışlardır.²⁸ İlk iki tabaka şairlerinden hüküm çıkarma konusunda tüm nahiv âlimleri ittifak etmişlerdir. Çünkü bu iki dönemde Araplar diğer kavimlerle karışmış olmadıkları için Arap dilinin bozulmasına neden olacak bir hadise söz konusu değildi. Ancak fetihlerin yoğunluk kazandığı ve dolayısıyla başka kavimlerin Araplarla birlikte yaşamaya başladıkları üçüncü tabaka şairler döneminde Arapça'da lahn olayı yaygınlaşmıştır. Bu nedenle bu tabakadaki şairlerden hüküm çıkarma hususunda Basra ve Kûfe âlimleri ihtilaf etmişlerdir. Dilcilerin kahir ekseriyeti ise dördüncü tabakadan hüküm çıkarılmayacağını söylemişlerdir. Fakat Bağdatlı dilciler, gerekli görüldüğünde üçüncü ve dördüncü tabaka şairlerden de nahiv hükümleri çıkarılabileceğini ifade etmişlerdir.²⁹

1.3. Bağdat Ekolünden Önemli Bazı İsimler ve Görüşleri

Basra ve Kûfe ekolünün harmanlaması olarak ortaya çıkan ve daha sonra kendine özgü bir takım yaklaşımlarla müstakil bir ekol haline gelen Bağdat dil ekolüne birçok dilci katkıda bulunmuştur. Bu kısımda söz konusu ekolün kuruluşuna öncülük eden önde gelen dilcilerden bazı şahsiyetlerin hayatlarından kısa kesitler ile önemli eserleri paylaşılacak ve ortaya koydukları görüşler verilerek analitik bir yaklaşımla değerlendirilecektir. Bu dilcileri şöyle sıralamak mümkündür.

1.3.1. Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830)

Tam adı, Saïd b. Mes'ade el-Belhî olup el-Ahfeş el-Evsat lakabıyla bilinen bu zat, ilim tahsilini başta Basra dil ekolünün kurucusu Sîbeveyhi olmak üzere Basra'nın önemli âlimlerinin rahle-i tedrisatında tamamlamıştır. Sîbeveyhi'nin en meşhur talebesi olan Ahfeş, aynı zamanda onun yakın dostluğunu kazanmış ender talebelerinden biridir. Sîbeveyhi'nin Bağdat'ta Ali b. Hamza el-Kisâî ile girmiş olduğu ilmi tartışmada uğradığı haksızlığı Ahfeş'e anlatması üzerine

27 Hüseyinî, *el-Medresetü'l Bağdadiyye*, 140.

28 Hüseyinî, *el-Medresetü'l Bağdadiyye*, 143.

29 Hüseyinî, *el-Medresetü'l Bağdadiyye*, 143.

Ahfeş, Kisâî ile görüşmek üzere Bağdat'a hareket etmiş ve Kisâî'ye yönelttiği sorularla onu zor durumda bırakmıştır. Buna rağmen zekâsı ve ilmi derinliğiyle Kisâî'nin ilgisini çekmiş ve Kisâî'nin talebiyle Bağdat'ta kalarak onun çocuklarına ders vermeye başlamıştır.³⁰ Burada Kisâî'nin çocuklarına Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ını okutmuştur. Basra ve Kûfe dilcileri tarafından saygı ile karşılanan Ahfeş, Kûfelilere daha yakın olduğu rivayet edilmektedir. Ancak o her iki dil ekolüne eşit mesafede durmaya çalışmış ve Bağdat dil ekolünün alt yapısını oluşturan tohumları atan şahsiyet olarak kabul edilmiştir. Bu itibarla söz konusu ekolün ilk temsilcileri arasında yer alan bir şahsiyet olarak kendine mahsus bazı görüşleri ortaya koymuştur.³¹

1.3.1.1. Bazı Görüşleri

Ahfeş'in Basra dil ekolünden gelmesine rağmen, Bağdat'ta ikamet etmesiyle Basra ve Kûfe dil ekollerine ait görüşleri yakınlaştırmaya çalışmış ve böylece Bağdat dil ekolünün alt yapısını oluşturmuştur. Ahfeş'in bu iki dil ekolünü harmanlamaya yönelik çalışmaları çerçevesinde benimsediği görüşlerinden bir kısmı şunlardır.³²

a) Ahfeş, Basralıların katı kıyas anlayışından ayrılarak Kûfelilerin esnek kıyas, yani fusha şiirlerle beraber fusha olmayan şiirlere ve Arap dilindeki kullanımlara da kıyasın yapılabileceğini kabul etmiştir.

b) Fiil cümlesinde mefulün bihi'nin bulunduğu bir cümlede onun dışında bir ögenin naibi fail olabileceğini dile getirmiştir.

c) Mefulün bihi'nin, Muzaf ve Muzafün ileyihi arasına girmesinin caiz olduğunu kabul etmiştir.

d) Mecrur zamir üzerine atfin yapılabileceğini söylemiştir.

e) Hal ve zilhal arasında zamirü'l faslın girmesinin caiz olduğunu ifade etmiştir.

f) Müsbet cümlede "min" harfi-cer getirilmesine cevaz vermiştir.

g) Huruf-i müşebbeh bi'l fiillerden (fiile benzeyen harfler) olan *ئ*/inne'ye bitişen *ما*/ma'nın, bu harflerin amel etmesine engel olmadığını belirtmiştir.

1.3.1.2. Eserleri

Çok yönlü bir ilim ehli olan Ahfeş'in İslami ilimlerin farklı alanlarında eserler vermiştir. Ancak o, daha çok gramer alanında yazdıklarıyla meşhur olmuştur. Bu kapsamda başlıca eserleri şunlardır;

1. *Kitâbü'l-Kavâfi*. 2. *Me'âni'l-Kur'ân*. 3. *Kitâbü'l-'Arûz*. 4. *Kitâbü'l-Evsaf fi'n-nahv* 5. *Kitâbü't-Tasrif*. 6. *Kitâbü'l-Aşvât*. 7. *Kitâbü'n-Nevâdir* 8. *Kitâbü'l-İştikâk*. 9. *Kitâbü garîbi'l-Kur'ân* 10. *Garîbü'l-hadis*.³³

30 Ebu Bekir Muhammed b. el-Hasan ez-Zubeydî el-Endülüsî, *Tabakat n-nahviyyin ve'l-lügaviyyin*, 2. Basım (Kahire: Daru'l maarif 2009), 72-73.

31 Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebi Bekr b. Muhammed es-Suyûtî, *Bugyetü'l-vu'at fi tabak ti'l-lügaviyyin ve'n-nuhat* (Mısır: Daru'l-Fikr, 1979), 1/258; Hüseyinî, *el-Medresetü'l-Bağdadiyye*, 75-85; Dayf, *el-Medâris en-nahviyye*, 94; İnci Koçak, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahfes-el-evsat>, Erişim Tarihi: 30.11.2023

32 Dayf, *el-Medâris en-nahviyye*, 96-97; Hüseyinî, *el-Medresetü'l-Bağdadiyye*, 78-85.

33 İnci Koçak, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahfes-el-evsat>, Erişim Tarihi: (30.11.2023).

1.3.2. İbn Keysân (ö.299/911)

Tam adı, Muhammed b. Ahmed b. İbrahim Ebu'l-Hasan'dır b. Keysân'dır. İbn Keysân, Künyesi ile meşhur olmuştur. İbn Keysân, keskin bir zekaya ve güçlü bir muhakemeye sahipti. Farklı kültürlerle olan merakından ötürü önce Kûfeli dilcilerin önemli isimlerinden Sa'leb'in ders halkasına iştirak ederek ondan Kûfe dil ekolünün yaklaşımlarını öğrendi. Daha sonra ise Basra dil mektebinin öncüsü olan Müberred'in derslerine katıldı ve iki mektebin görüşlerini ve aralarındaki ihtilafları öğrenmiş oldu. Böylece iki ekolü birbiriyle harmanlayıp, kendine göre isabetli olan görüşleri tercih etmiştir.³⁴

İbn Keysân, ders halkalarında Basra ve Kûfe dilcilerinin ortaya koydukları görüşlere yer vererek birbirine mukayese etmiştir. Bu dersler önemli sayıdaki katılımcılarla gerçekleştiriliyordu. Döneminin önemli dilcilerinden ez-Zeccâc (ö.339/950) ve Ebu Bekir eş-Şeybânî (ö. 287/900) gibi talebeleri yetiştiren İbn Keysân'ın Arap Dili grameri konusunda muasırlarıyla birçok ilmi münazaralar yaptığı nakledilmiştir.³⁵

1.3.2.1. Bazı Görüşleri

Kûfe ekolünün geleneğinde yetişen ve derin bir ilmi yeteneğe sahip olan İbn Keysân, ilmi donanımı bakımından Müberred ve Sa'leb ile kıyaslanan bir ilmi derinliğe sahip bir şahsiyet olarak kabul edilmiştir. İbn Keysân şahsi görüşlerini, Basra ve Kûfe dilcilerinin iştihad kaynakları olarak kabul ettikleri Kur'ân, şiir ve Arap sözü gibi delillere dayandırmıştır. Bu bağlamda bazı meselelerde özgün görüşler de ortaya koymuştur.³⁶ İbn Keysân'ın ifade ettiği görüşlerden bir kısmını şöyle sıralamak mümkündür.³⁷

a) İbn Keysân'a göre, iki basamaklı sayılardan اثنان و اثنان sayılarının, on bir ile on dokuz aralığındaki sayılar gibi mebni olduğunu iddia etmiştir. Ancak dilciler, eğer اثنان و اثنان mebni olsaydı müfretteki (tekil) fethanın yerine kullanılan يا/ya üzerinde mebni olması gerektiğini belirterek ona itiraz etmişlerdir. Dilcilerin söz konusu bu itirazları ve genel uygulamada da bu sayının mebni olduğuna dair bir delilin olmaması İbn Keysân'ın bu konudaki görüşünü isabetli olmadığı sonucuna varılmaktadır.

b) İbn Keysân'a göre, هو-هي zamirlerinde, zamirin aslı yalnızca ه harfidir. -الياء harfleri ise zâit harflerdir. Basralı dil âlimleri ise, bu iki zamiri bir bütün olarak kabul etmişlerdir. İbn Keysân'ın bu konuya dair görüşü, muttasıl zamir ile uyumlaştırılmasına dayandırıldığı düşünülmektedir. Oysa kelimenin munfasıl olması hasebiyle yeni bir formda kullanılması daha uygun olduğuna kanaat getirilmektedir. Basralı dilcilerin konuya ilişki görüşleri de bu kanaati pekiştirmektedir.

34 Dayf, *el-Medâris en-nahviyye*, 248; İsmail Durmuş, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-keysan>, Erişim Tarihi: 08.12.2023

35 İsmail Durmuş, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-keysan>, Erişim Tarihi: (08.12.2023).

36 Hüseyinî, *el-Medresetü 'l Bağdadiyye*, 182-183.

37 Dayf, *el-Medâris en-nahviyye*, 250; Hüseyinî, *el-Medresetü 'l Bağdadiyye*, 199-183; Dayf, *el-Medâris en-nahviyye*, 250.

c) Mecazi müennese isnat edilen fiile müenneslik /تا sının bitişmemesinin caiz olduğu görüşünü ifade etmiştir. İbn Keysân'ın sadece hakiki müennese isnat edilen fiile müenneslik "ta"sının ilhak olması konusundaki görüşü, söz konusu dilsel kuralın daha net ve açık olması bakımından önem arz ettiği düşünülmektedir.

d) مَا أَزْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ “Biz seni ancak bütün insanlar için gönderdik.”³⁸ Ayetini istişhad göstererek, mecrur olan “zilhal” üzerine halin takdiminin caiz olduğunu söylemiştir.³⁹ İbn Keysân'ın, bu ayete binaen ifade ettiği görüş yeterince isabetli olmadığını, zira bu takdime cevaz verilmesinin, kuralların umumilik ilkesini ihlal ettiği gibi, bazı durumlarda da anlam karışıklığına sebep olması muhtemeldir.

e) İbn Keysân, مَا قَامَ زَيْدٌ وَلَكِنْ عَمْرُو cümlesinde /vav atf harfi olup لَكِنْ/lakin ise ibtida harfi olduğunu görüşünü ortaya koymuştur. İbn Keysân'ın bu görüşünün yerinde olduğunu, zira iki atf harfinin birlikte kullanılmasının gereksiz olduğu düşünülmektedir.

Sonuç olarak Bağdat ekolünün önemli simalarından olan İbn Keysân'ın, Basra ve Kûfe dilcilerinden ayrışarak ortaya koyduğu görüşler, dikkate değer önemli tespitlerdir. Bu kapsamdaki isabetli tespitleriyle İbn Keysân, dile farklı bir yaklaşım ortaya koymuş ve Bağdat dil ekolünün oluşmasına katkıda bulunmuştur.

1.3.2.2.Eserleri

İbn Keysân'ın İslami ilimlerin farklı alalarında birçok eser yazdığı nakledilmiştir. Ancak bu eserlerden çok azı günümüze ulaşabilmiştir. Günümüze ulaşan eserlerinden bir kısmı şunlardır; *Muvaffak fi'l Nahv*, *Galatu edebi'l-kâtib*, *el-Hecâ ve'l-hat*, *el-Lâmât*, *el-Hakâ'ik*, *el-Burhân*, *Masâbihu'l-kuttâb*, *Garibu'l-hadîs*, *el-Vakfu ve'l-ibtidâ*, *el-Kırâ'ât*, *Muhtasar fi'n-nahv*.⁴⁰

1.3.3. Ebu Ali el-Fârisî (ö. 377/987)

Tam adı; Ebû Ali el-Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî'dir. Fârisî, İran'ın Şiraz kentine yakın Fesâ beldesinde dünyaya gelmiştir. Yirmili yaşlarında ilim tahsil etmek için Bağdat'a gitti. Orada gramer âlimi İbnu's-Serrâc (ö. 316/929)tan ilim tahsilini yaptı. Bağdat'ta uzun süre kalarak ilimle meşgul olan Fârisî, daha sonra Musul'a giderek ilmi çalışmalarına devam etmiştir. Dönemin Hükümdarı Adudüddeve'nin (ö. 372/983) davetiyle Dımaşk ve Bağdat'a giderek bir süre bu iki merkezde dersler verdikten sonra, Şiraz'a gitmiş ve uzun yıllar orada ikamet etmiştir. Adudüddeve'ye gramer dersleri veren Fârisî, sultanın Bağdat'a hâkim olmasıyla kendisiyle birlikte oraya gitmiş vefatına kadar burada ilmi çalışmalarını sürdürmüştür.⁴¹

38 Sebe, 34/28.

39 Dayf, *el-Medâris en-nahviyye*, 251.

40 Durmuş, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-keysan>; Kızıklı, *Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış*, 137.

41 Hüseyinî, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye* (by.: Dâru 'Ammân, ts.), 260; Mustafa Keskin -Sefa Erkmen, *Teyşîru'n-nahv Bağlamında Klasik Dil Bilimi Yaklaşımına Eleştirel Bir Bakış: Müberred, Sa'leb ve Ebû Ali el-Fârisî Örneği*, On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 54, Haziran (2023), 283-304.

1.3.3.1. Bazı Görüşleri

Basra ve Kûfe ekollerinin görüşleri arasında tercihte bulunarak görüş bildirmekle beraber Ebû Ali el-Fârisî, kendine özgü bazı görüşleri de olmuş ve kendinden sonra gelen dilciler Fârisî'nin söz konusu görüşlerini kitaplarında yer vermişlerdir. Ebû Ali el-Fârisî, bu iki ekolün görüşlerinden farklı bazı yaklaşımlar ortaya koymuştur. Bunlardan bir kısmını şu şekilde sıralamak mümkündür:⁴²

a) Sibeveyh ve Basra ekolünün cumhuru، کلمت محمداً أو علیاً cümlesindeki علیاً/ma'tûf'un amilinin ma'tûf aleyhinin amili olduğunu yani cümlede کلمت fiilinin amil olduğunu ifade etmiş, İbn Serrâc ise atıf harfinin kendisinin amil olduğunu zikretmiştir. Fârisî ise, atıf harfinden sonra mahzuf ikinci bir کلمت fiilinin amil olduğu görüşünü benimsemiştir.⁴³

b) Gramer âlimlerine göre kelamın oluşabilmesi için müsned ve müsnedün ileyhi'nin her ikisinin isim veya biri isim diğeri fiil olması gerekmektedir. Bu nedenle dilciler, harflerin müsned veya müsnedün ileyh olmasına cevaz vermemişlerdir. Fakat Ebu Ali bu görüşe karşı çıkarak، “یا زيد” de olduğu gibi kelam bir harf ve bir isimden oluşabilir demektedir.⁴⁴ Fârisî, bu görüşünde isabet etmediği düşünülmektedir. Zira verilen örnekteki لا/ya nida harfi müsned olmayıp bilakis أَدْعُو fiiline nâibtir. Bu sebeple cümledeki gerçek müsned أَدْعُو fiilidir.

c) Sibeveyh (ö. 180/796) ve Basralı dilcilere göre، muzari fiil şimdiki ve gelecek zaman arasında müşterektir. Eğer başına س/سین veya سَوْفَ/sevfe harflerinden biri gelirse gelecek zamanı ifade ettiğini belirtmişlerdir.⁴⁵ Fârisî ise; fiili muzari hem şimdiki zamana hem de mecazen başına herhangi bir edat bitişmeden gelecek zamana delalet ettiği görüşünü savunmaktadır.⁴⁶ Zamanın، mazi/geçmiş muzari/gelecek ve emir/şimdiki zaman gibi üç farklı dilime ayrılmış olmasından hareketle Fârisî'nin görüşü daha makul olduğu sonucuna varılmaktadır. Zira esas olanın bu üç fiil çeşidinin her birinin bir zaman dilimini ifade etmesidir. Fiilin başına getirilecek olan harflerin bu esas manaya farklı bir boyut getirmesi mümkündür. Örneğin کَد/kad harfinin “tahkik” س/سین ve سَوْفَ/sevfe harflerinin müstakbeli ifade ettiği gibi.

d) Ebu Ali، أنتم – هما – هو gibi zamirlerde zait harf olmadığını، harflerin tamamının kelimenin aslından olup zamiri oluşturduğunu savunmaktadır.⁴⁷ Fârisî'nin bu görüşü konunun kavranması hususunda detaya yer verilmemesi bakımından okuyucunun konuyu daha rahat kavramasına yardımcı olmaktadır. Bu bakımdan konuya yaklaşımının değerli olduğu düşünülmektedir.

e) Esmâ-ı hamsenin irabına dair de Ebû Ali el-Fârisî farklı bir görüş ortaya koymuştur: Sibeveyh, bu isimlerin sonuna bitişen harflerde mukadder olan hareketlerle mu'rab olduğunu söylerken، Kûfeliler، söz konusu isimlerdeki harflerden önceki harfte mukadder olan hareket

42 Hüseyinî، *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye fî târihi'n-nahvi'l-Arabi*، 308.

43 Hüseyinî، *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye*، 308-309.

44 Abdurrahman b. Ebî Bekir Celaleddin، b. Muhammed es-Suyûtî، *Hem 'ul hevamî fî şerhi Cem 'il-cevamî* (Mısır: Mektebe't- tevfikîyye، ts.)، 1/51.

45 Ebû Bişr Sibeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber، *el-Kitab*، thk. Abdüsselam Muhammed Harun، 2. Basım (Kahire: Mektebetu'l hanci، 1982) ، 4/233.

46 Suyûtî، *Hem 'ul-hevamî*، 1/32.

47 Suyûtî، *Hem 'ul Hevamî*، 1/239.

ile mu‘rab olduğunu ifade etmişlerdir. Fârisî ise, söz konusu isimlerin, sonlarına eklenen harflerle mu‘rab oldukları görüşünü ortaya koymuştur. ⁴⁸ Fârisî’nin bu görüşünde de isabet ettiği kanaatine varılmaktadır. Zira tesniye ve cemi müzekkerlerin irabında olduğu gibi, bu isimlerin sonuna eklenen harflerin irab alameti olması konunun anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Sonuç olarak Ebû Ali el-Fârisî, kendine özgü görüşleri ortaya koyarak Bağdat ekolünün zenginleşmesine katkıda bulunmuştur. Fârisî’ni ortaya koyduğu görüşlerin diğerlerinden daha isabetli olduğu kanaati hâsıl olmaktadır.

1. 3. 3. 2. Eserleri

Ebu Ali el-Farisî’nin başta Arap dili alanında olmak üzere, farklı alanlarda da birçok eserinin olduğu zikredilmektedir. Bunlardan bir kısmını şöyle sıralamak mümkündür; *el-Hüccce li’l-kurrâ’i s-seb’a*, *Kitâbü’ş-Şi’r*, *el-İzâh*, *et-Tezkira*, *Te’âlîku Sibeveyh*, *Cevâhiru’n-nahv*, *el-Maksûr ve’l-memdûd*, *el-Avâmil*, *el-Mesâ’ilu’l-kasriyyât*, *Ebyatu’l-i’râb*.⁴⁹

1.3.5. İbn Cinnî (ö. 392/1002)

Tam adı, Ebu’l-Feth Osman b. Cinnî’dir. Künyesi, Ebu’l-Feth el-Musulî’dir. İbnu Cinnî’nin ne zaman doğduğu hakkında kesin bilgi olmakla beraber, kaynaklarda 300/913, 321 /933, 322/934 ve 330/942 gibi farklı tarihler verilmektedir. Babası Yunan asıllı olup, Musul’un ileri gelenlerinden Süleyman b. Fehd b. Ahmed el-Ezdi’nin azatlı kölesidir. Babasının adı olan Cinnî, Yunanca’da “cömert, asil, güzel fikirli ve saygın kişi” anlamlarına gelen *Gennaius* kelimesinin Arapçalaştırılmış şeklidir. İbn Cinnî, daha çok babasının bu adına nispetle meşhur olmakla birlikte nahiv ilmindeki geniş donanımı sebebiyle en-nahvî, doğduğu yere nispetle Mevsil’î, lügat ilmindeki derin bilgisine binaen lügavi ve babasının hizmetinde bulunduğu aileye izafetle Ezdi, nispetleriyle anılmıştır. Ebu’l-Feth Künyesinin ise dil ve edebiyat ilimlerine vukufu ve bunlarla ilgili problemleri çözmedeki zihin açıklığı(feth) maharetini çağrıştırmasına binaen verildiği düşünülmektedir.⁵⁰

İbn Cinnî, küçük yaşlardan itibaren ilim tahsiline başlamıştır. Dilci İbn Muksim (ö. 354/965)’den Arap diline dair dersler almış, ayrıca fusha Arapçayı mahallinde dinlemek için belli bir süre çölde kalarak bedevilerle beraber kalmıştır. Henüz genç yaşta iken hocası Ebû Ali el-Fârisî’den gramer derslerini almıştır. Hocası el-Fârisî ile beraber uzun yıllar birçok beldede ilim halkaları kurmuş olan İbn Cinnî, nahiv ilminden ziyade sarf ilmi ile daha çok ilgilenmiş ve daha sonra bu ilmin büyük temsilcilerinden birisi haline gelir.⁵¹ İbn Cinnî’nin önde gelen

48 Hüseyinî, *el-Medresetü’l-Bağdâdiyye*, 309.

49 Mehmet Reşit Özbalkıç, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-ali-el-farisi>; Erişim Tarihi: (28.12.2023); Kızıklı, *Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış*, 140.

50 Dayf, *el-Medâris en-Nahviye*, 265; Mahmûd Hüseyinî, *el-Medresetü’l-Bağdâdiyye fî târihi’n-nahvi’l-Arabî*, 319-320; Mehmet Yavuz, İbn Cinnî, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-cinni>; Erişim Tarihi: (08.12.2023).

51 Hüseyinî, *el-Medresetü’l-Bağdâdiyye*, 308-321; Kızıklı, *Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış*, 141; Yavuz,

öğrencilerinden Abbasî şair el-Mutenebbî (ö. 354/965), hocası hakkında; “ insanların çoğunun kıymetini bilmediği biridir.” diyerek övgüde bulunmuştur.⁵²

İbn Cinnî'nin çalışmaları genellikle dil ilimlerine dairdir. Arapçayı kaynağından öğrenmek için bedevilerden dile dair malzemeler toplamıştır. Çalışmaları daha çok dil alanında yoğunlaşmıştır. Ömrünün son yıllarında Bağdat şehrinde ikamet etmiş ve vefatına kadar ilmi çalışmalarını burada sürdürmüştür.⁵³

1.3.5.1 Bazı Görüşleri

İbn Cinnî Bağdat dilcilerinin genel bakış açılarına uygun olarak göre bazen Basra ve Küfelilerin görüşlerini tercih etmiş bazen de kendine özgü görüşler ortaya koymuştur. Bu bağlamda Kendine özgü görüşlerinden bir kısmı şunlardır:⁵⁴

a) İbn Cinnî, haberin zarf olması halinde müteallakın zikredilebileceğini savunmuştur. Örneğin: زيدٌ قدامك cümlesindeki haberin müteallakı olan موجودٌ telaffuz edilebileceğini söylemiştir.

b) İbn Cinnî, muzafın hazfedilip muzafun ileyhinin muzaf olarak kullanılmasının caiz olduğunu buna kıyasın da yapılabileceğine cevaz vermiştir. Örneğin: جلسنتَ جلوسَ زيدٍ cümlesinde جلسنتَ زيداً şeklinde kullanılmasına cevaz vermiştir.

c) İbn Cinnî aşağıda verilen şiiri istişhad göstererek cümlenin müfrede bedel olabileceğini ifade etmiştir; إلى الله أشكو بالمدينة حاجةً وبالشام أخرى كيف يلتقيان *Medine'de bir ihtiyacı, Şam'da da bir ihtiyacı Allaha arz ettim ikisinin bir arada nasıl olacağını bilmiyorum.* Şiirdeki إلى الله أشكو بالمدينة حاجةً – أخرى cümlesi müfret olan أخرى – حاجةً kelimelerine bedel olmuştur.

d) İbn Cinnî رَجُلَيْنِ -رَجُلًا رَجُلًا ورجلَيْنِ رَجُلَيْنِ örneğindeki ikinci رَجُلًا sözcüklerinin sıfat olduğunu söylemiştir. Halbuki aynı örnek için hocası Ebû Ali el-Fârisî hal olduğunu ez-Zeccâc ise tekid olduğunu belirtmiştir.

e) İbn Cinnî'ye göre; lafız ve mana arasında önemli bir ilişki vardır ve bu ilişki dilin çok ince ve ehemmiyetli yönlerinden biridir. Ona göre, lafzın uzunluğu, kısalığı, hangi vezinden geldiği önemli olmakla birlikte, bu özellikler manayı da etkilemektedir. Bu görüşünü birçok örnekle açıklamaya çalışmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır;⁵⁵

1. İster sıfat ister mastar olsun, فَعْلِي vezninden gelen kelimelerde hız ve surat anlamı vardır. Örneğin; hızlı giden deve بَشْكِي eli çabuk kadın, جَمَزِي hızlı giden eşek gibi.

2. Rubâî mastarlarda daima ‘tekrar’ anlamı vardır. Örneğin; قَرَقَرَةٌ kıkır kıkır gülmek, gargara yapmak, رَعْرَعَةٌ sarsmak, sallamak, صَلْصَلَةٌ tıngırdamak, tın tın diye ses çıkarmak gibi.

3. Kelimede en kuvvetli harf ortanca harf (aynü'l fiil) dir. Dolayısıyla orta harfî muda'af (tekrar eden) fiiller muda'af olmayan fiillere göre mana açısından daha kuvvetlidir. Örneğin;

TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-cinni> Erişim Tarihi: (08.12.2023).

52 Hüseyinî, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye*, 322.

53 Yavuz, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-cinni>. Erişim Tarihi: (08.12.2023).

54 Hüseyinî, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye*, 387.

55 Mehmet Yavuz, *İbn Cinni hayatı ve Arap gramerindeki yeri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arap Dil ve Edebiyatı, Doktora Tezi, İstanbul-1996, 199-120.

كَسَرَ kırmak, كَسَرَ çok kırmak, قَطَعَ kesmek, قَطَعَ parça parça kesmek, غَلَقَ kapamak, غَلَقَ iyice kapamak gibi.

4. İbn Cinnî'ye göre; bir kelimedeki harflerin sayısı o kelimenin kuvvetli olup olmadığını belirler. Eğer kelimeyi oluşturan harfler fazla ise, mana da o derece kuvvetli olur. Örneğin; عَشْوَشَبَ sert ve kuru oldu, اِحْتَوْشَنَ çok sert ve kuru oldu. عَشْبَ الْمَكَانِ yer yeşil oldu, اِعْتَوْشَبَ الْمَكَانِ yer çok yeşil oldu gibi.⁵⁶

f) İbn Cinnî, semâ'ın kıyastan daha geçerli delil olacağını, eğer sema adına bir delil yok ise o zaman kıyas yoluna gidileceğini savunur. Bu konuda şöyle söylemiştir: 'Şunu bil ki kıyas seni bir noktaya götürdüğünde, sonra Araplardan buna muhalif bir şey işitirsen, kıyası terk et ve Araplardan duyduğuna tâbi ol!'⁵⁷

g) Mübteda ve ibtida, birlikte haber'de amil olduğu görüşünü ifade etmektedir.

h) ليس/leyse amelini yerine getiren لا/la edatının nekrelerde olduğu gibi marifelerde de amel ettiğini kabul etmişti.⁵⁸ İbn Cinnî'nin genel görüşlerine bakıldığında kendisinden önceki dilcilerden farklı bir yaklaşım ortaya koymuş olduğunu ve bu çerçevede Bağdat ekolünün teşekkül edilmesinde de önemli bir katkı sağlamış olduğu anlaşılmaktadır.

1.3.5.2. Eserleri

İbn Cinnî, yaklaşık yetmiş yıllık ömrünü telif ve tedris faaliyetleri ile geçirmiş, dil ve edebiyat alanında birçok önemli eseryazmıştır. Bu eserlerle İbn Cinnî, sahip olduğu geniş bilgi birikimini talebelerine ve muasırlarına ulaştırdığı gibi, sonraki nesillere de ulaşılmasını sağlamıştır. Günümüzde halen İbn Cinnî'nin eserleri büyük ilgi görmektedir. Elliye aşan irili ufaklı eserlerin maalesef bir kısmı günümüze ulaşamamıştır.⁵⁹ Fakat mevcut eserlerinin neredeyse tamamı yayımlanarak ilim dünyasının istifadesine sunulmuştur. Bu eserlerden bir kısmı şunlardır; *el-Hasâis*, *İlelü't-tesniye*, *el-Luma' fi'l- Arabiye*, *Sırru's-sinâ'ati'li'l Arâb*, *Şerhu tasrîfi'l-Mâzinî*, *el-Muhteseb*, *et-Tasrîfu'l-mulûkî*, *et-Tenbih*, *el-Muzekker* ve *'l-mu'ennes*, *el-Musannef*.⁶⁰

Sonuç

Bağdat dil ekolü ve önemli bazı temsilcilerinin ele alındığı bu çalışmada şu sonuçlara varılmıştır: Söz konusu bu dil ekolünün temsilcileri, daha çok eklektik/ tercih metodu yöntemini kullanmış ve daha önce yapılmış çalışmaları ilmi bir yaklaşımla yeniden değerlendirip sonuca varmışlardır. Basralı ve Kûfeli dilciler, eldeki ham veriler arasında seçim yaparak dil bilimsel yaklaşımlarını ortaya koyarken, Bağdatlı dil ekolüne mensup dilciler, dil bilimsel çalışmaları

56 Yavuz, *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*, 121.

57 Kızıklı, *Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış*, 144.

58 Dayf, *el-Medâris en-nahviyye*, 272.

59 Dayf, *el-Medâris en-nahviyye*, 267.

60 Dayf, *el-Medâris en-nahviyye*, 2; Yavuz, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-cinni>. Erişim Tarihi: (08.12.2023).

tarihinde, ilk defa eklektik metodu kullanarak bilgiyi üretmişlerdir. Böylece Bağdatlı dilciler, eldeki ham verileri yeniden değerlendirmekle birlikte, Basralı ve Kûfeli dilcilerin görüş ve yorumlarını değerlendirerek bunlar arasında ilmi ölçütler çerçevesinde tercihte bulunmuşlardır. Bu metod, dilbilimsel çalışmaları kapsamında bilimsel yöntemlerin kullanımı bakımından önem arz etmektedir. Bu kapsamda, kıyâs, semâ', eklektisizm, tümdengelim ve tümevarım gibi ilmi yaklaşımlar dilbilime uygulanmıştır. Bağdat ekolü öncesi gramer çalışmaları belli bir çerçevede cereyan ederken, Bağdatlı dilcilerle birlikte, bu sınırları aşılmış ve multi disiplinler bir yapıya kavuşmuştur. Örneğin, İbn Cinnî, İslâm hukukunda uygulanan metod ve yöntemleri, dile de uygulamıştır. Çalışmada varılan bir başka sonuç ise, Bağdatlı dilcilerin genel anlamda dil kurallarına esnek bir yaklaşımla ele aldıkları anlaşılmaktadır. Hâsıl-ı kelam, bu çalışmayla Bağdat dil ekolüne dair bilgilerin verilmiş olması ve önemli dilcilerinden bazı görüşlerin aktararak değerlendirilmeye tabi tutulmuş olması; Arap dili çalışmalarının kat ettiği merhalelerin anlaşılmasına katkı sağladığını, İslâmi ilimlerin parlak bir döneminin ilmi birikiminin gün yüzüne çıkarılmasına da vesile olduğunu ve daha geniş çalışmalara da zemin hazırladığı düşünülmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Dağ, Zeynep. *İbnu 'l-tarâve 'nin Arap Dilindeki Yeri*. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Temel İslâm Bilimleri Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: 2016.
- Dayf, Şevki. *el-Medâri en-Nahviye*. Kahire: Daru'l- Maarif, 7. Basım ts.
- Hammûd, Hıdr Musa Muhammed. *en-Nahv-u ven-nuhatu el-Medaris ve 'l Hasais*. Beyrut: Alemu'l-Kutub, 2003.
- Hüseyni, Mahmud. *el-Medresetü 'l-Bağdadiyye fî Tarihi-n Nahvi 'l Arabi*. by: Dâru-Ammâr, ts.
- İbn Akil, Abdullah bin Abdurrahman. el-Akîlî, *Şerhu İbn Akil Ale Elfiyeti İbn Mâlik*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Kahire: Dâru't-turâs, 1980.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Mısrî. *Şerhu Katri 'n-nedâ ve belli 's-sadâ*. Beyrut: Daru'l kütubi'l- ilmiye, 4. Basım 2004.
- İsanî, Abdülmecit. *Mecellet-ul edebi ve-l luğâ*. Cezair: Sefad, 2019.
- Kızıklı, Salih Zafer, *Bağdat Gramer Ekolüne Genel Bir Bakış*, Marife Dini Araştırmalar Dergisi, sayı (2013). 13 133-149
- Sarp, Abuzer. *Arap Grameri Tarihinde Endülüs Ekolü ve İbn Madâ*. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Yüksek Lisans Tezi, Isparta: 2015.

- Seyyid, Abdurrahman. *Medresetü'l Basra en-nahviyye*. Kahire: Dâru'l-Maarif, 1. Basım ts.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber. *el-Kitab*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Kahire: Mektebetu'l hanci, 2. Basım 1982.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir Celaledin, b. Muhammed. *Bugyetu'l-vu'at fi Tabak_tî'l-lügaviyyin ve'n-nuhat*. Mısır: Dâru'l-Fikr, 1979.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir Celaledin b. Muhammed. *Hem'ul Hevamî fi şerhi Cem'il Cevamî*. thk. Abdülhamit hündavî. Mısır: el-Mektebe't-Tevfikîyye, ts.
- Tahânevî, Muhammed Ali. *Mevsû'atu keşşâf istilahati'l-funûn ve'l-ulûm*, thk. Ali Dahrûc, Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1. Basım 1996.
- Tantâvî, Ahmed. *Neşetu'n nahv*. Kahire: Dâru'l Maarif, 2. Basım ts.
- Yavuz, Mehmet. *İbn Cinnî Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arap Dil ve Edebiyatı, Doktora Tezi, İstanbul:1996.
- Yousef, Assad Alden. *Arap Nahiv Ekolleri*. Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi, 13/1 (2022), 34-61.
- Ziyadî, Cennât. *el-Menhecu-n Nahviyyu inde İbn Cinnî min hilali-l hasâis*. es-Sünnettü-l Câmî'a. Cezair: 2018.
- Zubeydî, Ebu Bekir Muhammed b. el-Hasan el-Endülüsî. *Tabakat'n-nahviyyin ve'l-lügaviyyin*. thk. Muhammed Ebu'l Fadl, Kahire: Daru'l maarif, 2. Basım 2009.

